

HEIDELBERG

HEIDELBERG, miasto w RFN (Badenia-Wirtembergia), siedziba najstarszego uniwersytetu niemieckiego.

Od 1196 H. należał do bpów wormackich, 1288-1720 był stolicą Palatynatu, 1803 został włączony do Badenii. Do zabytków sztuki sakr. należą got. kościoły z XV w. – Ducha Świętego i Piotra Apostoła (przebudowany w 2. poł. XIX w.), barokowe – Opatrzności Bożej (XVII w.) i Jezuitów (XVIII w.), oraz szpital św. Anny (1714) i zamek elektorów (XV w., przebudowany 1897-1900).

Uniwersytet, zał. przez elektora Palatynatu Ruprechta i zatwierdzony 1385 przez pap. Urbana VI, otwarto 1386; pierwszym rektorem był → Marsyliusz z Inghen, a jego następcą → Mateusz z Krakowa, natomiast pierwszym kanclerzem – Konrad z Gelnhausen, prob. z Wormacji. Uniwersytet liczył 500 studentów i na wzór uniw. paryskiego miał 4 wydziały – teologii, prawa, sztuk wyzwolonych i medycyny; jego rozkwit przypadał na okres odrodzenia i reformacji luterńskiej; działali tu znani humaniści, np. J. Wimpfeling (1471-94), R. Agricola, K. → Celtes i J. Reuchlin; w H. odbyła się 1518 → dysputa teologiczna (III) pod przewodnictwem M. Lutra; za elektora Palatynatu Fryderyka III (1559-76) uniwersytet stał się ważnym ośrodkiem kalwinizmu w Niemczech (wykładali w nim m.in. K. → Olevianus i Z. Ursinus, uważani za autorów → *Heidelberskiego katechizmu*), w XVII w. zaczął podupadać; zamknięty 1633 w czasie wojny 30-letniej, otwarty ponownie 1652, został 1694 przeniesiony do Frankfurtu n. Menem, a nast. do Weinheim; 1700 wznowił działalność jako uczelnia jez., a po kasacie zakonu przejęli go misjonarze św. Wincentego a Paulo; dzięki reorganizacji przeprowadzonej 1803 przez elektora brandenburskiego Karola Fryderyka odrodził się jako nowoczesna uczelnia świecka, przyjmując nazwę uniw. Ruperta-Karola; 1806 przeniesiono do Fryburga Br. sekcję wydz. teologii kat., a w H. pozostał wydz. teologii protest., otwarty na liberalne kierunki teol.; od 1946 działa przy nim najstarszy instytut ekum. (→ ekumeniczne instytuty 1, 1°); 1986 uniw. w H. miał 1208 wykładowców, 26 861 studentów, 18 wydziałów (i afiliowany Instytut Pd.-Azjat.). Wydaje czasopisma nauk. „Unispigel” (miesięcznik) i „Mitteilungsblatt des Rektors” (nieregularnie), „Ruperto Carola” (półrocznik), „Heidelberger Jahrbücher” (rocznik). Biblioteka uniw. (zał. 1386) ma obecnie 2,3 mln vol., 1689 inkunabułów, 6000 rękopisów; wydaje m.in. „Heidelberger Bibliotheksschriften”, „Bibliothek und Wissenschaft”. Na uniw. w H. studiowało wielu Polaków (np. w XIV w. – 4, w XVI – 84, 1803-70 – 178, 1914 – 18).

K. Fischer, *Die Schicksale der Universität H.*, Hei 1886, 1903²; J. Kartowicz, *Polacy na wszechniocy heidelberskiej w wiekach XV do XVII*. Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 15(1887) 311-328; R. Hauser, E. Jammers, LThK V 66-67; W. Molik, *Polacy na uniwersytecie w H. 1803-1870*, KHNT 27(1982) 313-335; H. Weisert, *Geschichte der Universität H. Kurzer Überblick 1386-1980*, Hei 1983; G.A. Benrath, TRE XIV 574-581 (bibliogr.); *The World of Learning 1987*, Lo 1987, 481, 499, 543; W. Molik, *Polskie peregrynacje uniwersyteckie do Niemiec 1871-1914*, Pz 1989 (passim).

Piotr Gach

HEIDELBERSKA DYSPUTA → Dysputy teologiczne.

HEIDELBERSKI KATECHIZM, najważniejszy (obok *Małego katechizmu* M. Lutra) katechizm reformacji XVI w., opublikowany 1563 na polecenie elektora Palatynatu Reńskiego Fryderyka III (stadż zw. także *Katechizmem Palatynatu*). Głównymi autorami K.h. byli K. Olevianus – uczeń J. Kalwina i Z. Ursinus – uczeń Ph. Melanchtona; korzystali oni z katechetycznych pism M. Bucera, J. Bullingera, Kalwina, J. Łaskiego, M. Microna; 1562 synod w Heidelbergu uznał K.h. za przewodnik kośc. nauczania.

K.h. ma strukturę 3-członową – o niedoli człowieka (pytania 3-11; upadek, sąd i łaska), o zbawieniu (pytania 12-85; usprawiedliwienie, Bóg Ojciec, Bóg Syn, Bóg Duch Święty, wiara, sakramenty, chrzest, wieczerza Pańska, karność kośc.), o wdzięczności Bogu (pytania 86-129; dobre uczynki, prawo Boże, cześć dla Boga, → dekalog); K.h. pomija kontrowersyjną naukę Kalwina o → predestynacji; przełożony

na ponad 40 języków do dzisiaj jest uznawany za podstawowe pismo symboliczne, streszczające teologię reformowaną i służy jako pomoc w rodzinnej i szkolnej formacji chrześcijańskiej. Pierwsza pol. edycja w przekładzie A. Prażmowskiego ukazała się w Krakowie pt. *Katechizm większy* (1564); 1880-90 czterokrotnie wydawał go A.K. Diehl, a w okresie 20-lecia międzywojennego W. Semadeni, S. Skierski i A. Woyde; Kościół ewangelickoreformowany w Polsce wydał K.h. 1988 (w przekładzie G. Pianko), zaliczając go do swoich 3 ksiąg wyznaniowych (obok II *Helweckiego wyznania wiary* i *Konfesji polskiej*).

K. Barth, *Die christliche Lehre nach dem H.K.*, Zol 1948; F. Winter, *Confessio Augustana und H.K. in vergleichender Betrachtung*, B 1954; W. Hollweg, *Neue Untersuchung zur Geschichte und Lehre des H.K. Beiträge zur Geschichte und Lehre der reformierten Kirche* I-II, Nk 1961-68; W. Metz, J. Fangmeier, TRE XIV 582-590 (bibliogr.); J. Stahl, *Katechizm heidelberski*. Jednota 32(1988) z. 4, 5-7.

Stanisław Napiórkowski

HEIDENSTAM VERNER von, ur. 6 II 1859 w Olshammar k. Örebro, zm. 20 V 1940 w Övralid (Östergötland), szwedz. pisarz.

W młodości wiele podróżował (był m.in. w Egipcie, Palestynie, Syrii); zdobył wykształcenie malarskie w Rzymie i Paryżu; od 1884 przebywał w Szwajcarii (poznał tu A. Strindberga); 1887 powrócił na stałe do kraju, gdzie 1912 został członkiem Akademii Szwedz.; 1916 otrzymał nagrodę Nobla. H. jest głównym przedstawicielem neoromantyzmu szwedz.; swoje poglądy lit., estetyczne i filoz. zawarł m.in. w szkicu *Renässans* (Sto 1889), w którym przeciwstawił się kryt. realizmowi i naturalizmowi. Uwagę krytyki zwrócił zbiorem *Dikter* (Sto 1895), odznaczającym się panteistycznym rozumieniem rzeczywistości oraz ukazaniem rodzimej przyrody i historii; watek nar. został rozwinięty w hist. nowelach *Karolinerna* (I-II, Sto 1897-98; *Karolińczycy*, Kr 1904), idealizujących mor. postawę rodaków, oraz w powieści z czasów średniowiecza *Folkung-aträdet* (I-II, Sto 1905-07); jest on pośrednio obecny także w powieści *Hans Alienus* (Sto 1892; *Hans Alienus*, Lw 1924), której bohater przeżywając początkowo wewn. dramat niespełnionego dążenia do przeżycia piękna, doznaje ukojenia odkrywając je w duchowości ludu szwedz.; najbardziej jednak zobiektywizowany obraz życia Szwecji ukazał H. w utworze *Endymion* (Sto 1891), odstawiającym problem przeżyczenia podstawowych zachowań mor. i utartych konwenansów; H. odszedł tu od gloryfikacji pierwiastków rodzimych na rzecz ukazania walorów Dalekiego Wsch., opiewanych już w zbiorze *Vallfart och vandringar* (Sto 1888). Wczesne konserwatywne poglądy polit.-spol. H. (wyrażone m.in. w broszurze *Proletärfilosofiens upplösning och fall*, Sto 1911, potępiającej działalność socjalistów oraz skrajny nacjonalizm) zostają zastąpione stopniowo treściami human. i rel.; zawiera je powieść *Heiliga Birgittas pilgrimsfärd* (Sto 1901), ukazująca świętą Brygidę jako wzór oddania się służbie najwyższym ideałom chrześc.; najpełniej postawę rel. H. odzwierciedla zbiór *Nya Dikter* (Sto 1915), wskazujący na szczególną wartość ludzkiej egzystencji przeżywanej w perspektywie chrześc. nadziei.

E. Fries, *Religiositeten hos Verner von H. En litteraturpsykologisk studie*, Sto 1934; M. Carlberg-Rosenhagen, *Heimat und Nation in der Dichtung Verner von H.*, Greifswald 1939; P.F. Lagerkvist, *Verner von H.*, Sto 1940; H. Kamras, *Den unge H. Personlighet och idéutveckling*, Sto 1942; M.F.C. Böök, *Verner von H.*, Sto 1945, 1959²; J.K.G. Axberger, *Diktaren och elden. En H.-studie*, Sto 1959; C.A.D. Fehrman, *Verner von H. landskap. Dikt och bild*, Malmö 1959, 1974²; Z. Ciesielski, *Historia literatury szwedzkiej*, Wr 1990 (passim).

Jolanta Koziej

HEILER FRIEDRICH, ur. 30 I 1892 w Monachium, zm. 28 IV 1967 tamże, religioznawca, filozof, teolog i działacz ekumeniczny.

1. **Życie i działalność** – Pochodził z kat. rodziny bawarskiej; po studiach orientalistyki (indologia), psychologii, filozofii, historii religii i teologii na uniw. w Monachium uzyskał 1917 doktorat filozofii, a 1918 habilitował się na wydz. filozoficznym; na zaproszenie luterskiego prymasa Szwecji abpa N. Söderbloma 1919 H. wyjechał z wykładami do Up-

psali; biorąc udział w luteranjskiej liturgii wieczery Pańskiej w Vadstena, przyjął nieformalnie wyznanie protest., nie występując z Kościoła kat.; H. łączył działalność nauk. z kazn.-duszpast., a dążąc do odnowy protestantyzmu przyczynił się do rozwoju ruchu ekum. w ramach tzw. Hochkirchliche Bewegung (→ Praktyczne Chrześcijaństwo), tworząc jego teol.-ekum. podstawy doktrynalne; 1920 został powołany do Marburga jako kierownik nowo utworzonej katedry historii religii na wydz. teologii ewang.; w celu rel. odnowy Kościoła ewang. w latach 20-tych XX w. założył kilka wspólnot o charakterze zak. i ekum., m.in. Evangelische Franziskanerziaren, Evangelisch-Katholische Eucharistische Gemeinschaft, Evangelisch-Ökumenische Johannesbruderschaft oraz Ökumenische Marienschwesternschaft; uczestniczył także w początkach tzw. ruchu → Una Sancta na rzecz doktrynalnego zbliżenia protest.-kat., a 1930 przyjął w Rüşchlikon sakrę biskupią z rąk bpa Eglise catholique française (Eglise gallicane) P.G. Vigue (Bordeaux), wchodząc tym samym w nurt sukcesji staroż. chrześcijaństwa syr.; za udział w proteście przeciw tzw. „paragrafom aryjskim” H. został 1934 karnie przeniesiony na wydz. filozoficzny uniwersytetu w Greifswaldzie, a 1935 uniwersytetu w Marburgu; po II wojnie świat. jako dziekan wydz. filozoficznego w Marburgu przeprowadził reorganizację uniwersytetu, 1947 powrócił na wydz. teologiczny i 1948 został jego dziekanem, a 1953 dyrektorem uniwersytetu. kolekcji zbiorów z dziedziny religioznawstwa (zał. przez R. Otto). H. prowadził liczne wykłady (m.in. w Holandii, Anglii, Szwecji, Szwajcarii, Grecji, Japonii, Indiach, Wietnamie, Stanach Zjedn., Włoszech), uczestniczył w międzynarod. Kongresach Historii Religii (1950 w Amsterdamie, 1955 Rzymie, 1958 Tokio, 1961 Marburgu) oraz Panprawosławnej Konferencji na Rodos (1961); jako obserwator brał udział w uroczystościach ogłoszenia dogmatu o wniebowzięciu NMP (Rzym 1 XI 1950); otrzymał doktorat h.c. uniwersytetu w Kilonii (1920) i Glasgow (1937) oraz był członkiem (od 1959) hind. Sanscrit College w Kalkucie.

2. Dzieła – Bogate i różnorodne piśmiennictwo H. (ok. 1000 publikacji) obejmuje prace z zakresu porównawczej historii religii (→ absolutny charakter chrześcijaństwa) i psychologii religii, dzieł i teologii Kościołów chrześc., kość. dążeń reformistycznych i ekum. (→ dogmat II), kazania, listy i tłumaczenia; naczelnie miejsce w twórczości H. zajmują zagadnienia religioznawcze; *Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung* (Mn 1918, 1923⁵) stanowi rel.-hist.-psychol. monografię modlitwy, określenie jej podstawowych pojęć religioznawczych oraz charakterystykę głównych nurtów pobożności personalnej (→ abluacja), mistyki i religijności profetycznej (→ adoracja); *Die buddhistische Versenkung. Eine religionsgeschichtliche Untersuchung* (Mn 1918, 1922²) łączy w sobie badania rel.-hist., rel.-psychol. i akrybię filol. palijskich tekstów w celu wyeksponowania stopni buddyjskiego wtajemniczenia (→ dżhana); mistyce porównawczej poświęcił H. *Die Bedeutung der Mystik für die Weltreligionen* (Mn 1919) oraz *Die Mystik in den Upanishaden. Untersuchungen zur Geschichte des Buddhismus und verwandter Gebiete* (Mn 1925), religiom (→ apologetyka I 6) Dalekiego Wsch. *Christlicher Glaube und indisches Geistesleben. Rabindranāth Tagore, Mahātmā Gandhi, Brahmabandhav Upadhyaya. Sādhu Sundar Singh* (Mn 1926) i *Die Mission des Christentums in Indien* (Go 1931), → fenomenologii religii *Die Religionen der Menschheit in Vergangenheit und Gegenwart* (St 1959, 1982⁴), *Erscheinungsformen und Wesen der Religion* (St 1961, 1979²), hind. konwertycje Sādhu Sundar Singhowi *Sādhu Sundar Singh, ein Apostel des Ostens und Westens* (Mn 1924, 1926⁴), *Apostel oder Betrüger? Dokumente zum Sādhustreit* (Mn 1925), *Die Wahrheit Sundar Singhs. Neue Dokumente zum Sādhustreit* (Mn 1927), natomiast roli kobiety w religii *Die Frau in den Religionen der Menschheit* (B 1977).

Idea przewodnią teol. myśli H. jest pojęcie „ewangelijnej katolickości”, które nadając jego pracom charakter ekum.

tworzy zarys porównawczej eklezjologii ogólnochrześc. i stanowi wizję zjednoczonego chrześcijaństwa; do fundamentalnych prac tego nurtu należy *Der Katholizismus, seine Idee und seine Erscheinung. Völlige Neubearbeitung der schwedischen Vorträge über das Wesen des Katholizismus* (Mn 1923, 1970²) oraz poświęcone najstarszym Kościołom Wschodu i Zachodu *Urkirche und Ostkirche* (Mn 1937), *Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus* (Mn 1941), *Die Ostkirche. Völlige Neubearbeitung von Urkirche und Ostkirche* (Mn 1971), a także 2 tomy artykułów i wykładów *Evangelische Katholizität. Gesammelte Aufsätze und Vorträge* (I, Mn 1926), *Im Ringen um die Kirche. Gesammelte Aufsätze und Vorträge* (II, Mn 1931); uzupełnieniem myśli H. i świadectwem integracji życia, pracy nauk. oraz społ. są jego kazania i medytacje – *Mysterium Caritatis. Predigten für das Kirchenjahr* (Mn 1949), *Ecclesia Caritatis. Ökumenische Predigten für das Kirchenjahr* (Mb 1964).

H. był syntetykiem; dążył nie tylko do scalenia najlepszych wartości poszczególnych tradycji chrześc., lecz również do eksplikacji wspólnych cech wszystkich religii w przekonaniu, że dzisiejszy świat potrzebuje coraz bardziej przejścia od wspólnoty chrześcijan („Una Sancta Christianorum”) do wspólnoty religii („Una Sancta Religionum”); była to droga nie obok lecz w Kościele i z Kościołem; dał temu wyraz zwł. w końcowym okresie swego życia, co jednak spotkało się bardziej z krytyką niż ze zrozumieniem i akceptacją.

E. Przywara, *Gott in uns oder Gott über uns? (Immanenz und Transzendenz im heutigen Geistesleben)*, SdZ 105(1923) 343-362; *In Deo omnia unum. Eine Sammlung von Aufsätzen. Friedrich H. zum 50. Geburtstag*, Mn 1942; P. Schaefer, *Friedrich H. und der Anglikanismus*, Ökumenische Einheit 3(1952) z. 2, 86-92; ODCC 629; C.M. Schröder, RGG III 145; H. Krüger, WKL 534; P. Lestrangant, *Connaissance protestante du catholicisme romain. Friedrich H. et W. von Loewenich*, ETHR 37(1962) 155-169; K. Kupiec, *Poglądy mariologiczne Friedricha H.*, Lb 1966 (mpsBKUL); W. Aeverbeck, *Der Opfercharakter des Abendmahls in der neueren evangelischen Theologie*, Pa 1967, 130-134; K. Goldammer, *Die Frühentwicklung der allgemeinen Religionswissenschaft und die Anfänge einer Theologie der Religionen. Friedrich H. Beitrag zur Methodik der Religionsgeschichte und der Religionswissenschaft und zur „Religionssoziologie“*, Saec 18(1967) 181-198; *Vom werden der Ökumene. Zwei Vorlesungen vom Friedrich H.*, St 1967; K. Kupiec, S.C. Napiórkowski, *O poglądach i działalności ekumenicznej Friedricha H.* (1892-1967), ZNKUL 12(1969) z. 4, 31-43; G. Lanczkowski, *Friedrich H.* (30 I 1892 – 28 IV 1967), ZDMG 119(1969) 15-16; P. Vogelsanger, *Über die Anfänge der ökumenischen Bewegung in der Schweiz, w: Freiheit in der Bewegung. Zwischenbilanz des ökumenischen Dialogs*, F 1969, 147-161; *Die grössere Ökumene. Gespräch um Friedrich H.*, Rb 1970; *Interconfessionelles. Beiträge zur Förderung des interkonfessionellen und interreligiösen Gesprächs. Friedrich H. zum Gedächtnis aus Anlass seines 80. Geburtstages am 30 I 1972*, Mb 1972; S.C. Napiórkowski, *Historia ruchu ekumenicznego*, Lb 1972, 69-78; BBKL II 660-661; J.S. Koza, *W poszukiwaniu przyczyn Wielkiej Schizmy. Friedrich H. o absolutyzacji tradycji*, STNKUL 28(1979) 21-30; tenże, *Pojęcie „ewangelijnej katolickości” Friedricha H. Geneza, określenie i elementy konstytutywne jego centralnej idei ekumenicznej*, STNKUL 29(1980) 135-148; *Spór o sens i granice prymatu rzymskiego. Prynypialna przyczyna Wielkiej Schizmy według Friedricha H.*, RTK 28(1981) z. 2, 5-17; P. Misner, *Friedrich von Hügel – Nathan Söderblom – Friedrich H. Briefwechsel 1909-1931*, Pa 1981; S.E. Brodd, *Evangelisch Katholizität. Ein studium av inehall och funktion under 1800-och 1900-talen*, Up 1982, 186-232; S.J. Koza, *Teologiczny sens Wielkiej Schizmy. Analiza poglądów Friedricha H.*, Studia Ekumeniczne 2(1984) 215-334; G. Lanczkowski, TRE XIV 638-641; S.J. Koza, *Ewangelijna katolickość. Zarys porównawczej eklezjologii Friedricha H.*, Lb 1987; T. Böcker, *Katholizismus und Konfessionalität. Der Frühkatholizismus und die Einheit der Kirche*, Pa 1989, 91-110; S.C. Napiórkowski, *Maryja w teologii i pobożności ewangelików*, w: *Nauczycielka i Matka. Adhortacja Pawła VI „Marialis cultus” na temat rozwoju należycie pojętego kultu maryjnego. Tekst i komentarze*, Lb 1991, 372-374.

Stanisław Janusz, Stanisław Józef Koza

HEILIGENKREUZ, opactwo cysterskie k. Wiednia, założone 1134-35 przez księcia austr. → Leopolda III na prośbę jego syna Ottona, abpa Freisingu, i zasiedlone mnichami z → Morimundu; 1187 po sprowadzeniu z Jeruzolimy relikwii drzewa Krzyża św. przyjęło nazwę H. zamiast pierwotnej Am Sattelbach (*in valle nemorosa*).

Dzięki liczności mnichów (za pierwszego opata Gotszalka ok. 300 wraz z konwersami) i żywotności dało początek opactwom środk. i wsch. Europy, m.in. Zwettl (1138), Baumgartenberg (1142), Cikádor (1142), Marienberg (1195), Lilienfeld (1202), Złata Koruna (1263) i Neuberg (1327). Za pośrednictwem H. do Austrii dotarła cysterska architektura (→ cystersi V); w tym stylu zbudowano 3-nawowy kościół z krzyżowym sklepieniem (1160), got. budynek klasztorny